

Аналітична робота:

Визначення тіньової частки у підакцизних товарах та її динаміки

Авторський колектив:

Черкашин В'ячеслав – старший аналітик Інституту соціально-економічної трансформації з питань податкової та митної політики

Володимир Дубровський, старший економіст аналітичного центру CASE-Ukraine

Андрій Саварець, фахівець аналітичного центру CASE-Ukraine

Гетман Олег – економіст, фахівець Економічної експертної платформи

Київ 2024

Вступ та методологія

Акцизні податки у країнах встановлюються з подвійною метою: з одного боку, штучно зменшити споживання певних типів товарів, за рахунок еластичності попиту, з іншого – наповнювати бюджет у спосіб, менш шкідливий ніж більшість інших податків. Акцизні податки потребують спеціальних заходів адміністрування, покликаних зменшити ухилення.

На цей час попри застосування таких заходів «чорний» та «сірий» ринки підакцизних товарів залишаються чималими навіть у розвинених країнах. Основними наповнювачами таких ринків є контрабанда з країн, де акцизи нижчі (або нелегальне ввезення товарів, виготовлених на експорт, і, відповідно, не обкладених непрямими податками), внутрішнє контрафактне виробництво тощо. Податкові та митні органи мають постійно займатися пошуком та закриттям відповідних схем в режимі «кота-миші», оскільки наявність сильного стимулу призводить до того, що злочинці вигадують дедалі витонченіші схеми ухилення. Або, що особливо характерно для країн з меншою якістю державного управління, таких, як Україна - вступають у змову з тими, хто покликаний їх ловити.

Успіх протидії ухиленню від акцизних податків, як і в інших подібних випадках, вимірюється через tax compliance gap – розрив між сумами податкових надходжень, які мали б надійти до бюджетів усіх рівнів за повної сплати податку відповідно до діючого законодавства, і фактично сплаченими сумами. У випадку підакцизних товарів ця задача аналогічна оцінці частки таких товарів, яка була, ймовірно, спожита, але не була офіційно продана із сплатою усіх податків, в тому числі акцизних. Оскільки обсяг офіційних продажів та надходжень від нього відомий, задача вимірювання успішності адміністрування акцизних податків зводиться до реалістичної оцінки реального споживання.

У цій роботі зроблено такі оцінки для трьох найбільш важливих груп підакцизних товарів в Україні: моторного пального, нікотиновмістних виробів (насамперед – цигарок), та алкогольних напоїв (насамперед – міцних). В усіх випадках для оцінок реального споживання використовувалися об'єктивні статистичні дані, дані репрезентативних опитувань та, у випадку моторного пального - середньорічних пробігів автомобілів.

1. Тіньова частка та динаміка тіні на ринку пального

Для оцінки повноти оподаткування акцизним податком пального, яке виробляється та імпортується в Україну можна використовувати енергетичний баланс України (в розрізі продуктів), який щорічно публікувався Державним комітетом статистики України, у порівнянні з оцінкою загального споживання пального на підставі оцінки середнього пробігу транспортних засобів. Останній енергетичний баланс було опубліковано за 2020 рік. Зважаючи на це, аналіз та розрахунок тіні базово проведено за підсумками 2020 року, а оцінки щодо тіньової частки за подальші роки отримано на основі обсягів офіційних роздрібних продажів пального у порівнянні цих років із 2020 роком (до 2022 р.), а також даних роздрібних продажів через РРО (2021-23 рр.) наданих ДПС, з одного боку; та даних про кількість укладених договорів ОСЦПВ, [опублікованих МТСБУ](#), як проксі для змін реального споживання, з іншого боку¹.

За підсумками 2020 року, за даними енергетичного балансу, витрати пального, яке оподатковується акцизним податком, мали наступний вигляд (в тис. тон.)

Таблиця 1. Енергетичний баланс в частині автомобільного пального за 2020 р.

Витрати	ЗНГ	Бензин моторний	Газойлі/дизель
КІНЦЕВЕ СПОЖИВАННЯ	1379	1691	5156
ПРОМИСЛОВІСТЬ	103	-	502
ТРАНСПОРТ	1224	1691	3570
<i>В тому числі, автомобільний</i>	<i>1224</i>	<i>1691</i>	<i>3547</i>
ІНШІ	52	-	1084

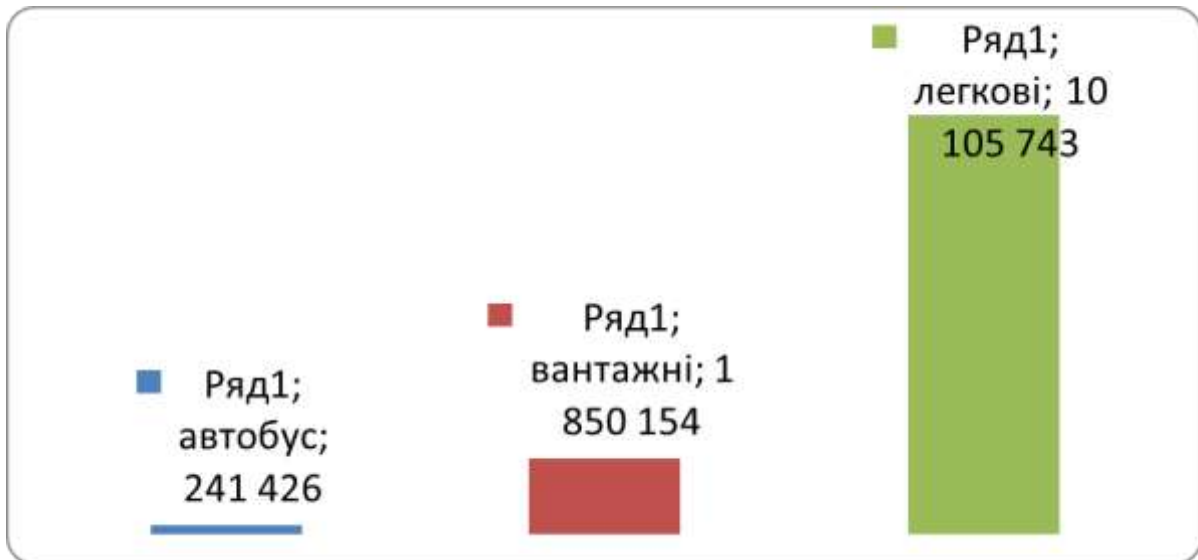
Дані: Держкомстат

Отже, загалом автомобільний транспорт за офіційними даними спожив 6462 тис. тон усіх видів пального, або 9 мрд. л., з урахуванням середньої щільності кожного з видів пального.

За даними листа Головного сервісного центру МВС (наявного у відкритому доступі) в Єдиному державному реєстрі транспортних засобів станом на 01.01.2021 року нараховується така кількість транспортних засобів

Рисунок 1. Структура зареєстрованих транспортних засобів на 1.01.2021 р.

¹ Методику було удосконалено, порівняно з попереднім звітом, тому цифри можуть відрізнятись від минулорічних

Дані: МВС

Для оцінки кількості транспортних засобів, із загальної кількості автомобілів, які фактично використовуються, можна спиратися на дані Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ), щодо кількості укладених договорів ОСЦПВ. Ця кількість за оприлюдненими даними кількість укладених договорів в 2020 році склала **7,8 млн.**

Таким чином, із загальної кількості в **12,2 млн.** транспортних засобів, лише **7,8 млн (64,4 %)** можна оцінити, як такі що активно використовуються та відповідно споживають паливо. Оскільки у 2022-23 рр. значна кількість транспортних засобів залишилася на тимчасово окупованих територіях, або виїхала за кордон, ми в подальшому використовуємо саме дані МТСБУ як такі, що краще відображають реальність. Структуру транспортних засобів вважаємо сталою до надходження більш детальних даних від МТСБУ (запит надіслано).

Зважаючи на це, можна провести умовну оцінку споживання пального за рік виходячи із використання автомобільного транспорту в Україні, виходячи із кількості автомобілів в Україні та їх [середнього](#) пробігу.

Таблиця 2. Споживання (розрахункове) пального різними видами транспортних засобів

	автобус	вантажні	легкові
Кількість транспортних засобів	123610	947279	5174140
Середній пробіг за рік	20	20	15
Умовні витрати палива л. на 100 км	25	25	9
Умовне споживання палива за рік експлуатації всіма транспортними засобами відповідного типу в країні, млн. л.	618 050	4 736 395	6 985 089

Дані: розрахунок авторів на базі описаних вище даних

Загальний обсяг споживання у літрах становив, таким чином, у 2020 р. 12.3 млрд. л. Від нього офіційно обраховані обсяги становили близько 70%, відповідно, «тінь» складала близько 30%.

Для приблизної оцінки динаміки легальних продажів за подальші роки, було використано дані ДПС з роздрібного продажу пального за 2020-2022 рр., а також дані з продажу через РРО за 2021-23 рр.² Вони добре співвідносяться між собою, тому дозволяють екстраполяцію.

Таблиця 3. Обсяг роздрібної реалізації різних видів автомобільного пального у 2020-2022 рр.

РІК	Бензин		Дизельне пальне		Скrapлений газ	
	Обсяг роздрібної реалізації, тонн	Обсяг роздрібної реалізації, л	Обсяг роздрібної реалізації, тонн	Обсяг роздрібної реалізації, л	Обсяг роздрібної реалізації, тонн	Обсяг роздрібної реалізації, л
2020	1 891 570.80	2 522 094.40	2 817 922.50	3 436 490.85	1 496 406.30	2 696 227.57
2021	2 218 930.20	2 958 573.60	3 224 260.90	3 932 025.49	1 464 426.20	2 638 605.77
2022	1 602 076.60	2 136 102.13	2 642 466.50	3 222 520.12	924 391.70	1 665 570.63

Дані: ДПС, на запит

Таблиця 4. Обсяг роздрібної реалізації різних видів автомобільного пального через РРО у 2021-2023 рр.

Рік	
	Разом, тис л
2021	7972844
2022	5774662
2023	8202912

Дані: ДПС

За 2021-22 рр. дані доступні в обох варіантах, що дозволяє вивести коефіцієнт співвідношення між ними. Він становить 1.21 в середньому, і незначно, на 2%, відрізняється між цими роками. Це дозволяє екстраполювати дані з обсягів роздрібного продажу на 2023 р.

Оцінені вище обсяги реального споживання у 2020 р. в подальшому змінюються відповідно до зміни кількості укладених договорів ОСЦПВ. Тіньова частка розраховується як різниця між офіційними продажами, та оціненим реальним споживанням, відносна «тінь» розрахована у відсотках від останнього. В результаті, маємо таку підсумкову таблицю:

² Дані за 2020-23 рр., на дані ДПС на запит, виявилися неузгодженими, ймовірно помилковими

Таблиця 5. Частка нелегального ринку автомобільного пального у 2020-23 рр. Зеленим кольором позначені розрахункові величини.

РІК	легальний продаж, млн. л.	легальний продаж через РРО, млн.л.	кількість договорів ОСЦПВ, тис.	оцінка обсягів споживання, млн. л.	відсоток "тіні"
2020	8 654 813	7 177 684	8 333 824	12 300 000	30%
2021	9 529 205	7 972 844	9 022 245	13 316 050	28%
2022	7 024 193	5 774 662	7 182 329	10 600 493	34%
2023	9 891 028	8 202 912	7 668 851	11 318 558	13%

Дані: ДПС, МТСБУ, підрахунки авторів.

Таким чином, повномасштабна війна, ймовірно, спричинила деяке зростання частки «тіньових» продажів (при зменшенні абсолютних цифр) на тлі різкого падіння легальних. Але заходи, вжиті протягом 2023 р. призвели до різкого зменшення цієї частки в середньому по року, при цьому обсяги нелегального ринку зменшилися у 2.5 рази.

2. Тютюнові вироби – зміна тіньової частки у 2023 рр.

Для визначення рівня тіні та динаміки у тютюновій галузі – було використано методологію, яку фахівці міжнародної організації Healthy Initiatives успішно застосовують при оцінці тіні у різних країнах світу.

Кількість наявного дорослого населення у 2023 році порівняно з 2022 роком знизилася з 32,6 млн. до 31,8 за розрахунковим методом ([дані](#) ООН).

рік	Доросле населення, тис. чол.
2020	34 946,3
2021	34 740,5
2022	32 569*
2023	31 882,3*

Згідно з [дослідженнями](#), проведеними Київським міжнародним інститутом соціології, у 2023 році:

22,2% є теперішніми курцями сигарет. Найбільш вживаним тютюновим виробом залишаються сигарети (83% споживачів усіх тютюнових виробів).

Поширеність вживання новітніх тютюнових та нікотинових виробів є порівняно низькою: електронні сигарети (3,3%), ТВЕН (3,0%) та кальян (2,6%).

рік	Кількість курців
2020	5 241,9
2021	5 211,1
2022	3 908*
2023	3 678*

Відповідно загальний рівень споживання знижено на кількість зниження дорослого населення.

Показник обсягу виторгів (у грн.) було скориговано на показники зростання середньої вартості пачки сигарет:

Станом на 1 січня 2023 року цей показник склав 70,1 грн.; на 1 квітня 2023 – 73,3 грн.; на 1 липня 2023 – 78,9 грн.; на 1 вересня – 82,4 грн; на 01.01.2024 – 85 грн.

Обсяги виторгу сигарет у 2023 року склали **26,46 млрд. шт.** При споживанні на рівні майже 8,7 млрд. шт. на квартал обсяг тіні склав 23% станом на 4 квартал.

В середньому у 2023 році орієнтовний рівень тіні при реалізації сигарет становив **19%**.

період	виторги, грн.	ставка, грн./шт.	обсяг виторгу, шт.	питома вага сигарет в обсязі у виторгу за вартістю	обсяг виторгу сигарет, шт.	споживання, шт.	різниця, шт.	рівень тіні
2023 рік	114 415 699 839,56	2,09712	54 558 489 662	48,50%	26 460 867 486	32 578 143 815	6 117 276 329	19%

Крім того, згідно з інформацією Державної податкової служби України (дані звіту № 3-РС «Звіт про обсяги виробництва і реалізації тютюнових виробів») у 2023 році на внутрішньому ринку реалізовано 27 460 млн. штук сигарет.

Рівень тіні з огляду на розрахунковий рівень споживання (32 578 млн. шт.) склав також 19%.

Оцінка тіньової частки за допомогою розрахунку кількості пачок сигарет, які знаходяться у тіньовому продажі – дає результат у 17% тіні

	Виторг на квартал, грн	пачки	ціна пачки, середньоквартальна	«тіньові» пачки	Тіньові + білі пачки
1 кв	25 521 686 938,90	196 320 668,8	71,5	45 153 753,81	241 474 422,6
2 кв	30 469 004 162,30	214 845 542,2	76	26 628 880,41	241 474 422,6
3 кв	33 956 364 511,53	225 012 054	80,5	16 462 368,58	241 474 422,6
4 кв	29 735 097 000	192 403 568,8	84	49 070 853,75	241 474 422,6

Тож за підсумками трьох методів розрахунку маємо оціночний показник тіньової частки в середньому у 2023 році = 19%

За [даними](#) Кантар у **2023** році рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні сягнув рекордних 21,8%

67% всіх тіньових продажів в Україні відбувається у таких областях:

1. Дніпропетровська 17% (відкрита торгівля в кіосках)
2. Одеська 11% (відкрита торгівля в кіосках)
3. Харківська 9% (відкрита торгівля в кіосках)
4. Львівська область 10%
5. Кіровоградська 6% (відкрита торгівля в кіосках),
6. Полтавська 6% (відкрита торгівля в кіосках)

Окремі показники виробників тютюнової продукції:

За розрахунками експертів після співставлення сплачених податків (Акцизний+ПДВ+ПнП) у III кварталі 2023 року* та замовленої сировини - маємо такі аномальні дані по низці компаній:

ТОВ "МАРШАЛЛ ФАЙНЕСТ ТОБАККО ЮКРЕЙН" - замовлено 379 тон сировини, сплачено податків всього 25,5 млн грн. З однієї тони - 67 тис гривень податків (Інша юридична особа, яка фактично продовжує діяльність ліквідованого виробництва Юнайтед Тобакко (Жовті води))

ТОВ "УКРАЇНСЬКЕ ТЮТЮНОВЕ ВИРОБНИЦТВО" - замовлено 822 тон сировини, сплачено податків всього 47,6 млн грн. З однієї тони - 57 тис гривень податків

ТОВ "Винниківська тютюнова фабрика" - замовлено 613 тон сировини, сплачено податків всього 1,75 млрд грн. З однієї тони - 2,85 млн гривень податків. (Винниківська група)

ТОВ "ФЕРМЕНТАЦІЙНИЙ ЗАВОД "ТОБАКО" - замовлено 1381 тони сировини (+857 тон відходів тютюну), сплачено податків всього 10 млн грн. З однієї тони - 44 гривні податків. (Винниківська група)

ТОВ "ПОТЕСТАС" - замовлено 212 тони сировини, сплачено податків всього 0 грн. З однієї

тони - 0 гривень податків (експортер, але де податок на прибуток?).

ТОВ "Табакo дім" - - замовлено 98 тон сировини, сплачено податків всього 4 млн грн. З однієї тони - 40 тис. гривень податків.

В той час як добросовісні виробники сплачують в середньому 3-4 млн гривень податків на 1 тону сировини (і виробляють в середньому 1600 сигарет з 1 кг сировини).

*по отриманню даних за 4 квартал показники буде оновлено

3. Ринок алкогольної продукції в Україні – тiнь та динаміка

Згідно з даними OpenBudget доходи бюджету від алкогольної продукції складають:

Код бюджетної класифікації	Підакцизна продукція		2023 рік, млн. грн.
	Вироблена в Україні		
14020200	Лікero-горілчана продукція		8 035,15
14020300	Виноробна продукція*		1 795,21
14020400	Пиво		3 592,16
	Імпорт		
14030200	Лікero-горілчана продукція		2 115,38
14030300	Виноробна продукція		705,03
14030400	Пиво		185,60

Вид продукції	Разом вироблена в Україні та імпортована, млн. грн.	Показник чистого спирту, млн. л.
ЛГП	10 150,53	76,14
Вино	2 500,24	35,63
Пиво	3 777,76	63,15
Разом		174,93

З урахуванням отриманих даних у 2023 році розрахунковий врахований рівень споживання склав **5,49** літрів чистого спирту на одну особу.

Відповідно загальний рівень споживання скориговано на рівень зменшення наявного населення у 2023 році.

Рік	Загальний рівень споживання, у літрах спирту	Розрахунковий врахований рівень споживання, у літрах спирту	Розрахунковий рівень тіньового споживання, у літрах спирту	Рівень тіні
2018	8,34	4,87	3,47	41%
2019	8,34	4,97	3,37	40%
2020	8,34	5,29	3,05	36%
2021	8,34	5,59	2,81	34%
2022	9,18*	4,86**	4,32	47%
2023	8,82***	5,49	3,33	38%

* показник 2022 року (стрес внаслідок війни) скоригований на зменшення кількості наявного дорослого населення

** уточнені дані

*** показник 2023 року (стрес внаслідок війни) скоригований на зниження стресу (ефект звикання) і зменшення кількості наявного дорослого населення

Загальний рівень споживання алкогольних напоїв у 2023 році можна оцінити на рівні **8,82** літру чистого етилового спирту на одну особу, а відповідно рівень тіньового споживання на рівні 3,33 літру (відповідає 38% ринку). Це завдає втрат бюджету в середньому 7-8 млрд грн на рік.

Значне підвищення рівня тіні у 2022 році пояснюється значним рівнем стресу, заборонаю продажу алкоголю у прифронтових регіонах та у певні періоди часу, що сприяло тіньовому споживанню.

Суми акцизного податку з алкогольної продукції (виробленої та імпортованої)

Рік	2018	2019	2020	2021	2022	2023
млн., грн.	13 926,65	14 135,43	15 096,99	16 321,03	14 210,01	16 428,53

Отримані дані, в цілому, корелюють з даними Рахункової палати України - за їх висновками, на ринку алкоголю спостерігається високий рівень тінізації та значні втрати бюджету: «внаслідок функціонування нелегального ринку алкоголю, сума недонадходжень акцизного податку тільки по лікєро-горілчаній продукції може становити близько **9 млрд грн на рік**».

Висновки дослідження та рекомендації для України

Як свідчать розрахунки – тіньова частка у динаміці по роках у нафтогазовій галузі мала тенденцію до зниження, з 30% у 2020 році до 13% у 2023 році; у

тютюновій галузі – спостерігаємо зростання тіні, з 6% у 2020 році, до 19% за підсумками 2023 року; у алкогольній продукції – тіньова частка останніми роками демонструвала низхідний тренд, однак у 2022 році - збільшилася до 47% (з 34% у 2021 році) більшою мірою за рахунок фактору війни, а у 2023 році знизилася до 38%, що приблизно дорівнює рівню 2021 року, однак фактор війни продовжує впливати на споживання.

За підсумками дослідження вбачається доцільним реалізувати низку заходів для мінімізації тіні, а саме:

- **Розробка нової редакції Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових та алкогольних виробів та Плану заходів щодо її реалізації.**

Попередня Стратегія на період до 2021 року (розпорядження КМУ від 23.09.2017 року №570-р) закінчила свою дію, загальний звіт про стан виконання плану заходів щодо реалізації Стратегії (розпорядження КМУ від 29.01.2020 року № 128) представлений не був, що унеможливило моніторинг ефективності вжитих заходів.

Уряду слід розглянути можливість поширити дію нової Стратегії на всі підакцизні товари та контрабанду, а також синхронізувавши її із Національної економічною стратегією на період до 2030 року, затвердженої постановою КМУ від 3 березня 2021 року № 179;

- **Запровадження ефективного контролю за роздрібними продажами**

Необхідні зміни до Податкового кодексу з метою запровадження стимулювання покупців підакцизної продукції вимагати фіскальний чек – запровадження фіскальної лотереї та фінансового механізму стимулювання для покупців.

- **Імплементация ключових євродиректив, інших міжнародних документів; Мінімізація кількості підакцизних товарів, що ввозяться громадянами України без відповідного оподаткування**

- **Ратифікація Протоколу про ліквідацію незаконної торгівлі тютюновими виробами.**

Метою Протоколу визначено «ліквідація всіх форм незаконної торгівлі тютюновими виробами» (ст. 3), зокрема шляхом контролю усього ланцюжка поставок.

Парламент ще 13 квітня 2016 року затвердив Заяву Верховної Ради України з нагоди 10-річчя ратифікації Україною Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну (Постанова № 1087-VIII), в якій доручив Уряду розпочати процес ратифікації Протоколу, однак процес ратифікації досі гальмується. Проте, остаточне рішення має ґрунтуватися на розрахунках вигод та витрат, які враховують транзакційні витрати на такий контроль, як з боку бізнесу, так і з боку держави.

- **Посилення інституційної спроможності контролюючих та правоохоронних органів, налагодження їх ефективної взаємодії.**

Критична ситуація з нелегальною торгівлею підакцизними товарами (інституційна неспроможність держави подолати зазначені схеми) потребує:

1. Якнайшвидшого перезапуску Бюро економічної безпеки України, переобрання керівника БЕБ на прозорих конкурсах Комісією з міжнародників,

переатестація всіх співробітників, акцентування діяльності БЕБ саме на «акцизних» проблемах держави, технологічного переоснащення контролюючих органів, зокрема розширення оперативного доступу БЕБ (в режимі реального часу) до інформації відповідних баз даних ДПС та Держмитслужби (законопроект №10088-1).

2. Підписання Меморандуму між Урядом України із всіма найбільшими виробниками та імпортерами тютюнових виробів щодо методів і форм протидії незаконному виробництву, торгівлі та контрабанді.

3. Посилення інституційної спроможності митної служби - переобрання керівника ДМС на прозорих конкурсах Комісією за участі міжнародних експертів (зак-т 6490д), забезпечення технічними засобами митного контролю, підвищення ефективності оперативних працівників у пунктах пропуску та використання кінологічних команд.

4. Глибинної ревізії технологій митного контролю та технічного оснащення з метою унеможливлення схем незаконного переміщення тютюнових виробів.

5. Організації обміну оперативною інформацією з митними адміністраціями суміжних держав та взаємодію України з OLAF (Європейське бюро боротьби з шахрайством).

6. Налагодження взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами всередині України. Чіткого розподілу зон відповідальності: від нелегального виробництва, ввезення/вивезення сигарет до вуличної торгівлі. Розглянути питання надання більших повноважень ДПС щодо нелегальної торгівлі (без жодних документів), надати можливість ДПС прирівнювати нелегальних торгівців до підприємців із відповідними штрафними санкціями.

7. Точкових спецоперацій із припинення нелегального виробництва, масштабного ввезення сигарет. Флагманська роль цього процесі має бути за Бюро економічної безпеки, особливо у світлі можливої майбутньої криміналізації контрабанди підакцизних товарів.

8. Запровадження цілодобового відеоконтролю на виробництві тютюнових виробів, при проведенні хронометражів – передбачити можливість співробітників ДПС опломбування виробничого обладнання у нічний час.

- **Внесення змін до законодавства**, якими зобов'язати виробників тютюнових виробів на періодичній основі подавати до експертної установи (КНДІСЕ) зразки тютюнових виробів для формування відповідних баз зразків тютюнової продукції з наявного на підприємствах обладнання для виробництва тютюнових виробів.

- **Створення ефективних систем попередження і протидії правопорушенням**

Оцінка можливостей, після завершення воєнного стану, щодо створення національної системи виявлення та відстеження окремих підакцизних товарів (алкоголь, тютюнові вироби) – контроль ланцюгів їх постачання (Track and Trace System).

- **Лібералізація національної акцизної політики**

Вбачається доцільним певне пом'якшення зростання податкового навантаження на тютюнові вироби шляхом внесення коригувань в діючий план-графік підвищення ставок акцизного податку на таку продукцію, передбачений Податковим кодексом Україна (має відбуватись через запровадження різних розмірів

ставок акцизного податку в залежності від ступеня ризику для здоров'я та у відповідності з практикою країн-членів ЄС);

- **Постійне наповнення інформацією дашборду для забезпечення можливості моніторингу контрольних показників щодо оцінювання рівня «тінізації» ринку окремих підакцизних товарів.**

- **Надання доступу місцевим громадам до інформації про суб'єктів господарювання та місця продажу підакцизних товарів (ліцензії та РРО).** На цей час ДПС України має налагоджений канал обміну інформацією з органами місцевого самоврядування – Електронний Кабінет, через який надається інформація про сплату місцевих податків, нараховані суми, податковий борг. Інформація про видані ліцензії є публічною інформацією, і надання її органам місцевого самоврядування у впорядкованому вигляді полегшить їм роботу та сприятиме детінізації торгівлі.

- **Пришвидшення розробки аналітичної системи та програмного забезпечення** для Системи обліку даних реєстраторів розрахункових операцій, аналізу даних та виявлення податкових ризиків торгівлі контрафактними сигаретами або без видачі фіскальних чеків.